

І. М. Жаровська

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
професор кафедри теорії та філософії права,
д-р юрид. наук, професор

ПЕРВИННІ СВІТОГЛЯДНІ ІДЕЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУБЛІЧНО-ВЛАДНОЇ СФЕРИ

© Жаровська І. М., 2015

Розглянуто питання політико-правових поглядів мислителів щодо функціонування влади та всіх відносин, що з нею пов'язані. Особливу увагу приділено первинним світоглядним ідеям. Їх умовно розділено на два історичні етапи: архе-теологічне сприйняття владного начала та полісні ідеї державно-владних відносин у світлі аналізу первинних антропологічних політичних модусів та владних меж.

Ключові слова: публічно-владна сфера, держава, влада, світоглядні погляди.

И. М. Жаровская

ПЕРВИЧНЫЕ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ИДЕИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПУБЛИЧНО-ВЛАСТНОЙ СФЕРЫ

Рассмотрены вопросы политико-правовых взглядов мыслителей относительно функционирования власти и всех отношений, которые с ней связаны. Особое внимание уделено первичным мировоззренческим идеям. Они условно разделены на два исторических этапа: архетеологическое восприятие властного начала и полисные идеи государственно-властных отношений в свете анализа первичных антропологических политических модусов и властных границ.

Ключевые слова: публично-властная сфера, государство, власть, мировоззренческие взгляды.

I. M. Zharovska

PRIMARY PHILOSOPHICAL IDEA OF THE FUNCTIONING OF PUBLIC POWER SPHERE

The article deals with the political and legal thinkers of views on the functioning of the government and all the relationships that are associated with it. Particular attention is paid to the primary philosophical ideas. They are conventionally divided into two historical stages: arche-theological perception ruling principle polis and the idea of state-government relations in the light of anthropological analysis of the primary modes of political and governmental boundaries.

Key words: public sphere ruling, the state government, attitudes.

Постановка проблеми. Практика публічно-владних повноважень є проблемою, котра не втрачає своєї актуальності у дослідницькому середовищі. Це, очевидно, можна пояснити, з-поміж іншого, й тим, що від конкретно визначеного способу розподілу ресурсів та засобів здійснення публічної влади значною мірою залежить ефективність діяльності публічних органів та загалом

функціонування всього суспільства. На думку автора цієї статті, розгляд проблем функціонування публічно-владної сфери є нагальною проблемою сучасності, оскільки від неї залежить правовий статус окремого члена суспільства в конкретній історичній етап розвитку державності.

Публічна сфера формувала стереотип внутрішніх і зовнішніх відносин поступово, тому необхідно дослідити первинні витоки поглядів та ідей на владу, її ресурси та механізм здійснення. В цьому буде корисний аналіз історичних доктрин, поглядів, концепцій на розвиток держави і влади.

Стан дослідження. Питання державно-владних відносин досліджували багато науковців у різних напрямках суспільних знань. У вітчизняній юридичній науці вказану проблему або суміжні з нею досліджували такі вчені, як Ю. Барабаш, Ю. Бисага, С. Бостан, С. Головатий, М. Кельман, В. Ковальчук, М. Козюбра, Р. Мінченко, В. Сіренко, О. Скакун, О. Скрипнюк, С. Сливка та ін. Незважаючи на велику увагу вчених до проблем державної влади, питання історичного генезису публічно-владної сфери суспільних відносин висвітлено поверхнево.

Метою статті є аналіз первинних світоглядних ідей функціонування публічно-владної сфери.

Виклад основних положень. Генетично влада постає водночас із суспільством і розвивається паралельно з ним від елементарних неполітичних форм до зрілих політичних. Перша влада – анонімна, властива примітивним суспільствам. Вона розподіляється серед усієї маси індивідів і проявляється в сукупності вірувань і звичаїв. Згодом, коли динамізується ритм соціального життя і виникає необхідність в оперативному винесенні рішень, складається індивідуалізована влада в особі вождя або невеликої групи осіб. У процесі еволюції індивідуалізовану владу заступає інституціоналізована, що існує у формі держави та її апарату, яка зрештою і отримує монополію на політичну владу.

На нашу думку, первинним етапом розвитку наукової думки у сфері публічно-владних відносин було археологічне сприйняття владного начала.

Влада як явище з'явилася набагато раніше, ніж держава. Тож можна припустити, що додержавне суспільство розуміло відносини влади та підпорядкування. Не тільки в первіснообщинному суспільстві, але й вже у соціально неоднорідному (на первинних етапах його генезису) вважалося, що влада як найважливіший принцип організації світового порядку виходить безпосередньо від богів і здійснюється відповідно до божественного онтологічного начала, а на землі існує як продовження влади Всесильної основи. Владно-соціальні відносини детермінуються божественною волею, демаркуються намісниками бога на землі, що виділяє основну характеристику владних відносин – підкорення об'єкта влади є беззаперечним. Тому носієві влади належало бути передусім ставлеником або обранцем божества, а не досвідченим політиком чи вмілим адміністратором.

У літературних пам'ятках Стародавнього Єгипту ("Повчання Птахотепа", "Книга мертвих", "Повчання гераклеопольського царя своєму синові") превалювала теза про божественну сутність влади і законів, їх відповідність божим настановам, вони містили рекомендації щодо виконання законів, справедливої поведінки. Згідно з поглядами давньоєврейського народу, Бог уважався верховним правителем, законодавцем і верховним суддею. Він безпосередньо впливав на суспільні процеси, пропонуючи розв'язок тих чи інших проблем.

Вказана ідеологічна складова існувала впродовж тривалого часу людського розвитку і як наступна стадія розвитку гіперболізувалася в релігійних ученнях.

Під впливом міфологічних і релігійних уявлень сформувалася і розвивалася політико-правова думка в Стародавній Індії, зокрема щодо побудови державної влади. Із цим пов'язано і те домінуюче положення, яке упродовж багатьох віків займали жерці (брахмани) в духовному і соціально-політичному житті давньоіндійського суспільства. Зачатки ідеології брахманізму трапляються вже у низці давньоіндійських пам'яток II тис. до н. е., іменованих Ведами. Наприклад, відомо, що при всьому своєму високому і навіть божественному статусі цар, за "Законами Ману", повинен шанувати брахманів, наслідувати їх і поважати їхні повчання, вчитися в них "первинного мистецтва керування".

Із критикою низки основних положень Вед, Упанішад і брахманістської ідеології загалом в VI ст. до н. е. виступив Сіддхартха, що був названий Буддою (Просвітленим). “Брахман” для буддистів – це не член привілейованої варни, а будь-яка людина, яка незалежно від своєї станової належності досягла досконалості завдяки особистим зусиллям. Так, у відомому буддійському каноні IV–III ст. до н. е. “Дхаммападі” (“Дорозі закону”) зазначено: “Але я не називаю людину брахманом тільки за його народження або за його матір” [1, с. 134]. Отже, прогресивні ідеї обмеження влади проявлялися і в правових ідеях стародавнього світу.

Стародавній Схід продемонстрував власні відповіді на проблему владних відносин. У Давньому Китаї Конфуцій і Мо Цзи звертали увагу на божественну і природну сторони походження влади, обґрунтовували необхідність її існування як механізму підтримання порядку в спілкуванні між людьми, як регулятора відносин між тими, хто керує, і підлеглими. Якщо Конфуцій дотримувався патріархального розуміння влади, то Мо Цзи був прихильником раціоналістичної концепції природи влади, ставши чи не першим мислителем, який у загальному вигляді висловив ідею її “природного походження”, а отже, став провісником ідеї “суспільного договору”. Божественну теорію влади продовжував проповідувати засновник школи даосів Лао Цзи (VI ст. до н. е.), який вважав, що цивілізація, ускладнюючи й удосконалюючи життя, призводить до конфліктів і загибелі. Лао Цзи – один з перших анархістів, який засудив державу як штучну структуру і заперечував потребу в державній владі. “Якщо ж земні правителі діють збуджено та агресивно – тоді й народові стає погано. Біди і нещастя приходять тоді на зміну благополуччю. І люди починають замислюватися, шукати вихід”[2].

Цей етап характеризується уявленням про божественне походження відносин влади і порядку. Згідно із цими міфами, космос на відміну від хаосу упорядковується зусиллями богів, а земні порядки – не що інше, як частина світового, космічного порядку, встановленого самими богами. Мотивується влада через божественне походження і її носій (напр., імператор Піднебесної) виступає в ролі єдиної точки зв’язку з небесними силами, є одночасно сином неба і батьком свого народу. Відповідно до релігійно-міфологічних поглядів древніх єгиптян і греків боги, будучи джерелом влади правителя, є надалі первинними правителями і законодавцями, які керують земними справами.

У зв’язку із цим інтерес становить також питання влади і віри, влади і релігії. Близьким до аксіоми може бути постулат: влада – це віра в силу, могутність, безпомилковість тощо певного носія влади, суб’єкта влади. А там, де віра, там не критикують, там вірять... Влада і релігія, у нашому випадку християнська, спирається на декілька постулатів: перший – Бог дав владу людям – “Немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога” (Рим. 13.1), другий – Бог як Творець всього видимого і невидимого, як Господар всього, володіє абсолютним правом панувати над всім (Мт. 20.15; Рим. 9.20). Він послуговується цією владою у Всесвіті. Теолог Ходж у своєму “Систематичному богослов’ї” писав: “Якщо Бог є Дух, а тому і Особистість, вічна і незмінна... якщо Він є Творцем і хранителем Всесвіту, Він і володіє правом на абсолютну суверенність...” [3, с. 3]. Влада Бога виявляється також і в тому, що Він визначає межі, які може осягнути зло і його наслідки, Бог править світом, беручи до уваги щастя його творіння. Бог у своєму правлінні світом використовує серед інших такі методи: слово, бо царям, як і їхнім підданим, також належить коритися Слову Божому; переконання, бо Він встановив служіння для переконання і наставляє людей в істині (Єр. 7.13, 44.4; Дії: 17.30).

З огляду на сучасну наукову парадигму “олюднення” державно-владних відносин, слушно розглянути погляди Іоанна Солсберійського, який у своєму творі “Полікратикус” прагне показати не тільки божественне походження світської влади, а й відповідність її законам природи і розуму (хоча природу він розуміє як інструмент Бога). Особливої уваги заслуговує вчення філософа про необхідність підкорення керівного начала на землі закону справедливості та загального блага, оскільки сам правитель – це слуга права і справедливості. Відзначимо, що мотивували існування влади крізь призму релігії також Фома Аквінський, Іларіон, Володимир Мономах, Йосип Волоський, Іван Санін, Іван Пересвятов, Максим Грек, Петро Могила, Мартін Лютер, Жан Кальвін та ін.

Наступним етапом розвитку світоглядних ідей були полісні ідеї державно-владних відносин в контексті аналізу первинних антропологічних політичних модусів та владних меж.

Першою моделлю держави майбутньої новосередньовікової цивілізації був давньогрецький поліс, у якому суспільство і держава є одним цілим. Поліс представляв собою структурно організовану спільноту, регламент якої забезпечувався діяльністю протодержави [4, 16]. Політичні ідеали характеризувалися гармонією рівних у політичній сфері людей (до яких відповідно до панівних тоді уявлень не належали раби, чужинці та жінки), законом і свободою. При цьому свободу розуміли вельми своєрідно, а саме не як свободу людини, а як свободу спільноти жити за спільним для всіх законом. Аналогічно несвободу трактували як життя спільноти під владою тирана. Допускалося, що в гармонічній спільноті, де панують свобода та закон, усі поточні проблеми можуть розв'язуватися шляхом відкритого та раціонального обговорення.

Першим в історії європейської правової думки сформулював концепцію договірних відносин між державою та її членами (громадянами) філософ Сократ. Відповідно до його теорії, будь-який повнолітній афінянин може згідно із законами без перешкод залишити з усім своїм майном державу, якщо її порядки йому не подобаються, і переселитися в будь-яку іншу. Тобто прийняття громадянства є добровільним. Тому ті, хто залишається в цьому полісі, як його громадяни, погоджуються тим самим виконувати всі веління державної влади та її органів. Громадянин держави, за Сократом, має такий вибір: або за допомогою переконання та інших правомірних, ненасильницьких заходів запобігати можливим несправедливим рішенням полісних органів і посадових осіб, або виконувати їх. По суті, Сократ першим переніс вирішення завдань удосконалення суспільного життя з держави на людину. Єдиний шлях до оновлення грецького полісу він вбачав у внутрішньому перетворенні й удосконаленні людської особистості, у знаходженні нею позитивного етичного ідеалу і трансформації його на всі політико-правові відносини.

Платон, орієнтуючись на полісне розуміння засад суспільного співіснування, створює свій утопічний проект ідеальної держави. Він піддає нищівній критиці всі відомі йому на той час форми державного устрою, вважаючи їх неправильними та спотвореними, а саме: демократію, тиранію, олігархію (владу багатих) та тимократію (владу військових). Натомість пропонує свій зразок досконалої держави, або “прекрасного полісу”. Державна влада у Платона контролює всі без винятку сфери суспільного життя (шлюб, народження та виховання дітей, виробництво та розподіл суспільних благ тощо), не залишаючи місця нічому приватному. Платон заперечує необхідність сім'ї, приватної власності, лікування хворих та більшості жанрів мистецтва. Цю свою ідею він легітимує за допомогою відповідного трактування справедливості: “займатися своєю справою та не втручатися у чужі – це і є справедливість” [5, с. 47]. Найвищим благом у суспільному житті, на думку Платона, є благо держави. У контексті нашої проблематики платонівську утопію потрібно розглядати радше як антитезу громадянському суспільству. Адже пропонує ним модель державного устрою повністю заперечує і необхідність, і можливість громадянської ініціативи, виступаючи, по суті, однією з перших теоретичних розробок тоталітарної влади.

Перші системні спроби визначити сутність досліджуваної проблеми традиційно пов'язують з іменем Аристотеля [див. докладніше б]. Визнаний авторитет античної філософії тією чи іншою мірою торкався проблем влади, її здійснення та схеми функціонування.

Влада, на переконання Аристотеля, має слугувати загальному благу, саме це її головна мета. Під загальним благом Аристотель розуміє справедливість. Однак досягти цієї мети нелегко. Аристотель більш реалістично оцінює межі трансформації людини. На його думку, політик мусить враховувати, що людина підвладна пристрастям і що людська природа зіпсована. Тому політик не повинен ставити собі за мету виховання морально досконалих громадян. Достатньо, щоб усі громадяни володіли головною чеснотою громадянина – умінням підкорятися властям і законам. Учення Аристотеля про державу викладене переважно в таких його фундаментальних працях, як “Політика” та “Етика”. Аристотель визначає державу як “форму спільного життя громадян, що користуються певним державним устроєм” [7, с. 378]. При цьому політичний устрій – це “порядок, котрий лежить в основі розподілу влади” [7, с. 380]. Політичний устрій передбачає владу закону, яку, своєю чергою, філософ визначає як “безпристрасний розум”, як “такі засади, за котрими ті, хто володарює, повинні володарювати і захищати цю форму державного буття проти тих, хто її порушує” [7, с. 421].

Попри відсутність правових правил досягнення належного рівня державної влади, антична традиція все-таки має вагоме пізнавальне значення. Досвід Аристотеля свідчить про потенціал антропологічного підходу до проблеми влади. У XIX ст. цей підхід набув характеру аксіологічної проблематики.

Міркування Марка Тулія Цицерона про те, яким має бути найкращий державний лад і що закладено в природі “вищим розумом”, аби вказати людині, як чинити правильно, і заборонити “чинити як не слід”, – є філософською основою правового розуміння державної влади. Відповідно до його позиції, держава є власністю народу, “отож усякий народ, що являє собою таке об’єднання багатьох людей, яке я описав, всяка громадянська община, що є народним установленням, всяка держава, яка, як я сказав, є народним набутком, повинні, щоб бути довговічними, управлятися, так би мовити, радою, а ця рада повинна виходити передусім із тієї причини, яка породила громадянську общину”[8, с. 132]. Державна влада має здійснюватися, за Цицероном, від імені народу в його інтересах, оскільки перманентно сама держава належить народові.

Висновок. Первинні світоглядні принципи на публічно-владу діяльність можна поділити на два історичні етапи. Перший – це архетологічне сприйняття владного начала (Конфуцій, Мо Цзи, Лао Цзи та інші). Для цього етапу характерні такі моменти: а) зв’язок розуміння додержавної влади з поступовим переходом до влади державного суспільства; б) влада є найважливішим принципом організації світового порядку; в) державна влада виходить безпосередньо від богів і здійснюється відповідно до божественного буттєвого начала, а на землі існує як продовження влади Всесильної основи; г) природний вимір підкорення об’єкта влади є беззаперечним, оскільки протистояння владі спричинює протистояння Божественному началу і протидію самому устрою Вселенної.

Другий етап – полісні ідеї державно-владних відносин у світлі аналізу первинних антропологічних політичних модусів та владних меж (Сократ, Платон, Аристотель, Марк Тулій Цицерон). Сутність функціонування публічно-владної сфери відображається в такому: а) першою моделлю держави майбутнього виступає давньогрецький поліс, у якому суспільство і держава постають як єдине ціле; б) сформовано концепцію договірних відносин між державою та її членами; в) створюється свій утопічний проект ідеальної держави та ідеальної державної влади; г) державна влада повинна слугувати загальному благу та справедливості; д) державна влада керує вільними людьми; е) вияв владного начала через високоморальні владні характеристики правителя; є) характеристика права (закону) як засобу, що усуває будь-яку можливість для узурпації влади.

1. *История политических и правовых учений : учеб. для вуз. / [под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – [Изд. 2]. – М. : Норма – Инфра-М, 1998.* 2. *Класика духовної філософії та сучасності. Лао-Цзи [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ua.philosophy-of-religion.org.ua/tao_te_ching.html.* 3. *Власть: очерки современной политической философии Запада / [ред. В. В. Мивениерадзе]. – М., 1989. – 328 с.* 4. *Гражданское общество: истоки и современность / [науч. ред. И. И. Кальной, И. Н. Лопушанский]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 296 с.* 5. *Платон. Государство. Законы. Политика / Платон ; предисл. Е. И. Темнова. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.* 6. *Zharovska I. Aristotle's political and legal views of state authority / I. Zharovska // Nauka i studia. – 2010. – № 7 (31). – С. 71–76.* 7. *Аристотель. Политика / Аристотель // Соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4.* 8. *Цицерон Про державу / Цицерон // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упоряд. : С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред. С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вступ. сл. С. Головатого. – К. : Книги для бізнесу, 2008. – С. 132.*